

Nâzım Hikmet'in Kıyamet Sureleri

«Kıyamet Sûreleri» Nâzım Hikmet'in 1939 yılında Sultanahmet Cezaevindeyken yazdığı iki ilginç şiirin genel başlığıdır.* Gerek içerik, gerekse biçim yönünden birbirine çok benzeyen, biri ötekini tamamlayan bu iki metni, şairin sınıf savışı kavramını dini - ideolojik diye niteleyebileceğimiz bir kültür bağlamına yerleştirmesi olarak irdelemeye çalışacağım. Nâzım, Divan edebiyatından bu yana Türk şiirinde çok sık raslanmakla birlikte kendine özgü öğeler taşıyan bir alegori yöntemine başvuruyor. Bu yöntemin bence en önemli özelliği, gerçekte vurgulanmak istenen düşüncenin alışılmamış, hattâ Nâzım Hikmet okurunu yadırgatacak benzetmeler aracılığıyla dışlaştırılması. Örneğin proletaryayla civciv, ak kurt, v.b. arasında kurulan ilişki ilk bakışta basit bir benzetme gibi görülebilir. Ama biraz ilerde ayrıntılarıyla açıklamaya çalışacağım gibi, bu tür alegorik öğelerin şair tarafından hiç de rasgele seçilmediği anlaşılıyor. Toplum ve doğa diyalektiklerini benzer süreçler olarak ele almak, biriyle ötekini açıklayabilmek için Nâzım'ın böyle bir yöntemle başvurduğunu sanıyorum. Söz konusu yöntemin niteliğini ortaya koymanın da ancak somut örneklerle mümkün olabileceğini belirtmeliyim. Bu nedenle, «Kıyamet Sureleri»ni oluşturan her iki şiirin de tamamını aşağıya almakta yarar görüyorum.

ALÂMETLER SURESİ

Yedi kat yerin altından uğultular geliyor.
Çok alâmetler belirdi, vakit tamamdır.
Haram sevaboldu, sevap haramdır.

* Ekber Babaef Nâzım Hikmet'in Bütün Eserleri'nin Sofya baskısında, «Tebahhur Sûresi» adlı şiirin 1926 yılında Baku'da, *İnkılâp ve Medeniyet* dergisinde yayımlanmış olduğunu ileri sürüyor. (II. Cilt, s. 497). Oysa 1939'da İstanbul Sultanahmet Cezaevinde yazılan «Alâmetler Sûresi»nin devamı sayabileceğimiz bu şiir hem eda, hem kullanılan kelimelerin *Kur'an* ve halk inancındaki karşılıkları açısından «Alâmetler Sûresi»ne çok yakın. Bu nedenle iki şiirin yazılma tarihleri arasında on üç yıl gibi oldukça uzun bir süre bulunduğu tezi bana pek inandırıcı gelmiyor. Üstelik *Kemal Tahir'e Mektuplar*'da, «âyetler» diye andığı «Kıyametler Sûreleri»ni İstanbul'da yazdığını belirtiyor Nâzım. (Bkz. *A.g.y.*, s. 101).

Ak kurt, kara tahtayı daha bir yol kemir,
cekin ki körükleri

ateşe girdi demir.

Çok alâmetler belirdi, vakit tamamdır.
Duyuldu kim ölüm satılıp kâr edile,
kendi kendilerin reddü inkâr edile,
ve duyuldu kabuğuna tık ettiği civcivin.
Duyuldu uykusundan uyandığı
zincirinden başka kaybedecek şeyi olmayan devin.

Yedi kat yerin altından uğultular geliyor.
Medet yoktur, bakma geri.
Kantarma zaptetilemez oldu beygiri.
Çıkmış üzengiden, ayağı yok mu?

Kan sızar, şâk olmuş, dudağı yok mu?
Gider, böyle gider, dahi gider
bu âteş yolların durağı yok mu?
Bu yol orda biten yoldur.
«Türab olmak ne müşküldür...»

Çekin ki körükleri

ocağa girdi demir.

Bir ateş külçesi düştü buzların ortasına.
Alâmetler belirdi, kıyamet alâmetleridir.
Haberdir, erişmekte kaynayan su galeyan
noktasına.

TEBAHHUR SURESİ

Pehlivanlar cümle libastan soyunmuş, üryan
idiler,
herbiri aşikâr etmişti zamirin.
Gök kubbe sıcağı ve kan kokuyordu,
encam
tavı gelmiş demirin.

Vadenin irişip çatıldığını bildiler,
kavaklar titreşip yere eğildiler,
ve çınar ağaçları
gördüler haykırarak,
köklerinin yılan ölüleri gibi
koptuğunu topraktan.

Pehlivanlar cümle libastan soyunmuş, üryan
idiler.

Kızıl kanatlı kuşlar kayalarda
hazırdı atlamaya.
Vadenin irişip çattığını bildiler,
kabardı, köpüklendi dalgalar,
başladılar çatlamaya.

Gök kubbe sıcaktı ve kan kokuyordu.
ve rûzigâr
yükseldi ağır ağır, çoğaldı git gide
birikti, birikti ve âni-vahitte
«Ah edildi derinden
yer oynadı yerinden,»
yıkıldı köprüler kemerlerinden,
yazılı taşlar kapandı yüzükoyun.
Bu dem kıyamet demidir,
bu, buhara inkılâbıdır kaynayan suyun

Kur'an'ın Hacc sûresi şöyle başlar: «Ey insanlar! Rabbinizden sakının; doğrusu kıyamet saatinin sarsıntısı büyük şeydir.» Bir bakıma yukardaki şiirlerin özeti sayılabilecek bu âyetin söz ettiği «sarsıntı» kavramını dinî bağlamından çıkarıp yirminci yüzyıl tarihine yerleştirmeden önce, kutsal metinlerdeki kıyamet anlayışı üstünde durmak yerinde olur sanırım. Çünkü Nâzım Hikmet **Kur'an**'a gönderme yaparken gerçekte **Tevrat**, **Zebur** ve **İncil**'den kaynaklanan, hatta kökü çok daha eskiye, Sümer ve Asur mitolojilerine kadar uzanan bir inancı ele alıyor. Daha çok İslâm'da rasladığımız kozmik kargaşaların, büyük deprem ve sarsıntıların yer aldığı «Kıyamet Sureleri»nin **Kutsal Kitap** (Tevrat-Zebur-İncil) geleneği içinde değerlendirilmesi ilk elde şaşırtıcı gelebilir. Çünkü her iki şiirde de **Kur'an** edâsı egemen. Ne var ki dünyanın sonunu haber veren, günün birinde tarihin bitip tarih-dışı bir süreçte, yani öteki dünyada uyumlu ve çatışmasız bir hayatın başlayacağını müjdeleyen düşünce **Kur'an**'ın yazılmasından çok daha önce oluşmuş. Bu nedenle **Kur'an**'daki kıyamet vizyonu bir bakıma insanlık tarihinin en eski efsanelerini, Tektarıca dinlerin ilk oluşum evrelerini de kaplayan bir alanın ideolojik bütünlüğü içinde ele alınmalı. Engels, Aziz Jean'ın **Apokalips Kitabı** üstüne yazdığı bir yazıda kıyamete değgin her türlü Tanrı esininin **Tevrat**'da anlatılanlardan başka bir şey olmadığını, **Danyel**'den Muhammed'e kadar, sonradan gelen bütün peygamberlerin eski metinlerdeki kehanetleri tekrarladıklarını söylüyor. (**Sur La Religion**, éd. Sociales, s. 265-266). Süphesiz çok genel bir sav bu. **Kur'an**'la **Kutsal Kitap** arasında benzerlikler olduğu kadar önemli ayrımlar, hattâ birbiriyle çelişen bölümler de var. Ama Muhammed'in birçok mesel ve kehaneti **Kutsal Kitap**'dan aldığı da bir gerçek. Öte yandan gelecekte olacakları bildiren **Tevrat**'daki **Danyel'in Kitabı**'yla (**Kitabı Mukaddes**, «daniel», s. 840-855, İbrani, Kildani ve Yunani dillerinden çeviri, İst. 1974) **İncil**'in en eski metni sayılan **Apokalips Kitabı** (**Kitabı Mukaddes**, «Yuhannanın Vahyi a.g.y.», s. 258-274) arasındaki benzerlik ötekilere oranla çok daha belirgin. Yahudi-Hıristiyan geleneğinin kıyamet vizyonunu bu iki

kitabın oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Engels'e bakılırsa İsa'dan iki yüz yıl kadar önce yazılan **Danyel'in Kitabı**'nda, daha önceden geçmiş bazı tarihi olaylar üstü kapalı bir biçimde anlatıldığından sözkonusu kitabın kehanetle en küçük ilişkisi bile yok. **Apokalips Kitabı**'ysa, Aziz Jean'ın Patmos adasındayken Tanrı esini yoluyla gördüğü kıyamet vizyonlarını içeren bir aldatmacadan ibaret. Ama din dışı bir okuma bu aldatmacanın gerçekte toplumsal bir çatışmayı haber verdiğini ortaya koyabilir. Engels'in öne sürdüğü gibi Aziz Jean'ın ilk Hıristiyan topluluklarıyla Roma Devleti arasında varolan çelişkiyi, ve Hıristiyanlığı kabul eden yoksul kitlelerin adalet özlemlerini dinî simgeler aracılığıyla vurgulaması bence çok önemli. Çünkü Nâzım'ın kıyamet olgusunu ele alışındaki Marksist tavırla Aziz Jean'ın metafizik kehaneti, tarihi yorumlama açısından büyük benzerlikler taşıyor. Bu nedenle **Apokalips Kitabı** üstünde özellikle duracağımı belirteyim. Ama daha önce kıyametin İslâm geleneğindeki yerini araştırmak için **Kur'an**'a bir göz atmak, incelediğim şiirlerin yalnızca adlarını değil büyük ölçüde edâlarını, imge ve çağrışım alanlarını da belirleyen kıyametle ilgili sûreleri bulmak gerekiyor.

Kutsal Kitap'daki tersine, **Kur'an**'da kıyamet üstüne yazılmış ayrı bir bölüm yok. Buna karşılık İslâmın kutsal kitabını oluşturan yüz on üç sûrenin birçoğu kıyamet gününü betimleyen cümlelerle, Tanrının öfke ve adaletinin gerçekleşeceği günü anlatan sözlerle dolu. Yeni dinî yaygınlaştırmak, çevresindekileri Tanrının varlığına inandırmak için olacak, Muhammed durmadan kıyametten söz etmiş. Bu sözlerin çoğu evren üstü olduğu vakit insanların duyacağı korkuyu, inanmayanların başına gelecek felâketleri anlatıyor. Gözdağı vermek, Tanrının gücünün her şeye yetebileceğini göstermek için söylendikleri belli. Hep aynı kozmik kargaşalığı, birbirine benzeyen doğal yıkımları tekrarlamalarına karşın, bu sözlerin kimi zaman kendi içlerinde tutarlı bir bütün oluşturduklarını da belirtmeliyim. Örneğin kıyamet gününün insanlara «vaad edilen» bir Tanrı sözü olduğu (Nebe Sûresi, 17. âyet), bu günün geleceğinin «şüphe götürmediği» (Hacc Sûresi, 6. ve 7. âyetler), saatinin Tanrı tarafından kesinlikle saptanmış olmakla birlikte bunu kulların bilemeyeceği, (A'raf Sûresi, 187. âyet), ne var ki «vaktin yakın» olduğu (Enbiyâ Sûresi, 1. âyet) belli bir mantık sistemi içinde tekrarlanıyor. Kıyamet gününün en açık belirtisiyse İsrail'in üfleyeceği sûr denilen tiz sesli bir boru: «Sûr'a üfürülür. İşte bu geleceği söz verilen gündür (s. 518); Sûr'a üfürüldüğü gün, Allah'ın diledikleri bir yana, göklerde olanlar da yerde olanlar da, korku içinde kalırlar. (s. 383). Sûr'a bir üfürülüş üfürüldüğü, yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruşla birbirine çarpıldığı zaman, işte o gün olacak olur, kıyamet kopar (s. 566); Sûr'a üfürüldüğü gün hepiniz bölük bölük gelirsiniz. (s. 581).» (**Kur'an**, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, İst. 1973).

İslâm geleneğinde kıyamet kavramının koz-

Birikim 17/12

mik kargaşalarla özdeş tutulduğunu söylemiştim. **Apokalips Kitabı**'nda rasladığımız simgesel öğelerin, çözümlenmesi oldukça güç benzetmelerin hiçbirini **Kur'an**'da yok. Dünyanın sonu bir bakıma Tanrının fizik gücünü somutlayan betimlemelere indirgenmiş. Gerçi aynı betimlemeler **Apokalips Kitabı**'nda da var ama bu somutlama **Kur'an**'da evrenin altüst oluşuyla ilgili, kimi vakit şiirsel diyebileceğimiz bir yetkinliğe ulaşan imgeleri de içeriyor. * Göküzünün «erimiş madene», dağlarına «atılmış pamuğa» dönüşeceğini söyleyen Meâric sûresinin sekiz ve dokuzuncu âyetlerinde olduğu gibi. Nebe, Hâkka, Rahman, İbrahim ve Kıyamet sûrelerinde de buna benzer betimlemeler var:

«Gökler kapı kapı açılacak, dağlar yürütülüp serâp olacaktır. (19-20 âyetler, s. 581) (...) Gök parçalanır, o gün bitkin bir hale gelir. (16. âyet, s. 566) (...) Gök yarılıp da, gül gibi kızardığı, yağ gibi eridiği zaman hâliniz nice olur? (37. âyet, s. 531) (...) Dağları yerinde donmuş sanırsın, oysa onlar bulutlar gibi geçerler. (88. âyet, s. 383) (...) Yer başka bir yerle, göklerin de başka göklerle değiştirildiği günde (47. âyet, s. 260). (...) Gözün kamaştığı, ayın tutulduğu, güneş ve ayın bir araya getirildiği zaman. (7. ve 8. âyetler, s. 776)».

Bütün bu örnekler, İslâm inancında dünyanın sonunun her şeyden önce bir sarsıntı, bir altüst oluş düşüncesine yol açtığını gösteriyor. Kıyamet kelimesi dağları, koyakları ve bunların üstünde uzanıp giden gökyüzüyle yerleşik bir evren düzeninin yıkılışını çağırıyor daha çok. «Mizan»ın kurulup günahkârların cezalandırılması, sevap kazananların ödüllendirilmesi ancak bu yıkılışın ardından gelen, birkaç sûrenin dışında üstünde pek fazla durulmayan konular. Nâzım Hikmet «Alâmetler Sûresi»nin ilk dizesinde «yedi kat yerin altından gelen uğultular»dan söz ederken kıyameti İslâm geleneği içinde değerlendiriyor. Ama bu değerlendirme ayrıntılarda değil, kıyamet kavramının anlamsal bütünlüğünde saklı. Yani şâir **Kur'an**'daki betimlemeleri olduğu gibi aktarmıyor yapıtına. Kelimeleri, imgeleri kendi üretiyor. Her iki şiirde de özgün buluşlar, **Kur'an**'dakileri andırırsa bile şâirin kendisinin yarattığı doğal felâket betimlemeleri, fırtınalar, zelzele ve yer kaymaları var. Ama «Kıyamet Sureleri»nin genel anlamı, oluşturdukları korkunc atmosfer, İslâm geleneğinde yer alan kıyamet imgesiyle birleşiyor. Çünkü gerek Nâzım'ın metinlerinde, gerek Muhammed'in

* **Kur'an**'ın kıyametle ilgili hemen bütün bölümlerinde rasladığımız kozmik kargaşalar **Apokalips Kitabı**'nın ancak birkaç ayrıntısında yer alıyor. Bunlardan en önemlisi «Kuzu»nun altıncı mührü açtığı vakit olup bitenlerin anlatıldığı bölüm: «Ve altıncı mührü açtığı zaman, gördüm ve büyük zelzele oldu ve güneş kıldan çul gibi siyah oldu ve bütün ay kan gibi oldu ve göğün yıldızları, incir ağacı büyük yel tarafından sarsıldığında ham incirleri attığı gibi, yer üzerine düştüler. Ve gök, dürülmekte olan bir tomar gibi çekildi; ve her bir dağ ve ada yerlerinden kaldırıldılar.» (A.g.y., s. 262).

sözlerinde olsun, asıl üstünde durulan, altı çizilmek istenen durum bir düzenin yıkılışdır. Ne var ki, Nâzım'ın betimlediği yıkılışla Muhammed'in haber verdiği «hesap günü», aynı kozmik kargaşayı vurgulamalarına karşın, benzer nitelikte değiller. Muhammed'in öngördüğü kargaşa Tanrı istemine bağlı; Nâzım'ınkiyse toplum dinamiğine. Bu nedenle ilki bilim dışı, ideolojik bir yapıtı (fiction), ötekiyse tarihî süreç içinde gözlemlenen toplumsal bir olgu olarak ele alınabilir. Öte yandan ister Tanrı isteminin, ister sınıf savaşının sonucu olsun, **Kur'an**'da yazıldığı gibi kıyamet gününün «şüphe götürmediği», yani kaçınılmazlığı Muhammed'le Nâzım'ı birleştiriyor. Bu sözlerim çağımızda Marksizm'e yöneltilen bazı eleştirilerle bir tutulmamalı. Örneğin Raymond Aron benzeri burjuva düşünürleri Marx'ı peygamberlikle suçlarken onun tarih anlayışını hedef alıyorlar genellikle. Oysa benim amacım sınıf savaşı kavramındaki determinizm ögesiyle kıyamet imgesini bütünleştiren bir marksist şâirin hangi araçlardan yararlandığını araştırmak. Bu araçların başında tarihî maddeciliğin geldiğini söyleyebiliriz. Nâzım Hikmet'in Tanrı'nın vaadettiği kıyamet günü imgesinden yola çıkarak tarih çarkının ters döndürülemeyeceğini, bir başka deyişle proletarya devriminin kaçınılmazlığını vurgulaması peygamberce bir davranış olarak nitelenemez elbette. Tıpkı Marx'ın proletarya devrimini, yani bir anlamda toplumsal sarsıntıyı önceden haber vermesinin kehanetle nitelenemeyeceği gibi. Çünkü Marx tarih anlayışını ne dinî bir inanca, ne de Tanrı esinine dayandırır. Toplumun değişme sürecini, bu süreci belirleyen nesnel ve öznel koşulların varoluş nedenlerini araştırır sadece. Bir üretim tarzından başka bir üretim tarzına geçiş olarak özetleyebileceğimiz toplumsal yapının değişme süreci, gerçek bir altüst oluşu da beraberinde getirir. Yani «iktisadî temeldeki değişimin, az veya çok hızla, bütün muazzam üstyapıyı da altüst» edişini. (**Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkıya Önsöz**'den alıntı **Felsefe İncelemeleri**, çev. Cem Eroğlu, Sol yay., s. 79). Bu değişimin zorunluluğunu, gelişmelerinin belli bir evresinde üretici güçlerin varolan üretim ilişkileri ya da onların hukukî ifadesi olan mülkiyet ilişkileriyle çatışmasına bağlayan Marksizm, Aron'un öne sürdüğü gibi çağımızın dinî ideolojisi değil, tarihin gelişme yasalarını bilimsel yöntemle inceleyen, diyalektik maddeci düşüncenin temellendirdiği bir dünya görüşüdür. Aşağıda «Alâmetler Suresi» adlı şiiri daha yakından inceleyerek Nâzım Hikmet'in kıyameti dinî bağlamından çıkarıp toplumun değişme süreci içine ne denli ustalıkla yerleştirdiğini, böylece İslâm, hattâ Yahudi-Hıristiyan geleneğini çağdaş ve bilimsel bir yaklaşımla ele alarak nasıl özgün bir bileşime vardığını göstermeye çalışacağım.

Kur'an'da kıyamet gününün belirtilerine pek değinilmiyor. Bu konuya daha çok hadislerde, özellikle de halk inançlarında raslıyoruz. P.N. Boratav, H. Bayrı'nın İstanbul halkından derledi-

Birikim 17/13

ği inanışların aşağı yukarı Türkiye'nin her yerinde yaygın olduğunu söylüyor. (100 Soruda Türk Folkloru, P.N. Boratav, Gerçek yay. s. 25, 1st. 1973). Kıyametin yaklaştığını haber veren belirtiler arasında kurtla kuzunun bir arada dolaşması, kadınların âdetten kesilmesi, v.b. gibi alışılanın tersi olaylar bir hayli kalabalık. İnsanların kazanç hirsına düşmesi, «bina ve zina»nın çoğalması gibi yerleşik ahlâk törelerine uymayan davranışlar da kıyamet belirtilerinden sayılıyor. «Alâmetler Suresi»nin ilk bölümünde yer alan haramın sevap, sevabın haram olmasını alışılmışın tersi olaylar dizisine, ikinci bölümdeki ölümün satılık kâr edilmesinise, ahlâk törelerine uymayan davranışlar arasına katabiliriz. Nâzım Hikmet kıyametin yakında kopacağını haber verirken halk inançlarından yola çıkmakla birlikte salt bununla yetinmiyor. Sözkonusu kıyametin dinî değil toplumsal olduğunu vurgulamak amacıyla halk inancından kaynaklanan belirtilerin yanı sıra başka belirtileri de sıralıyor. Bunların, şiiri ideolojik düzlemde bilimsel düzleme kaydırıldığını, böylece kıyamet kavramının nitelik değiştirerek yirminci yüzyılın tarihî gelişmesiyle bütünleştiğini söyleyebiliriz. Cıvcıv ve kaynayan su benzetmeleriyle, kıyamet belirtileri yapıntısal (fictif) olandan gözlemlenebilir bir olguya, inanç düzeyinden doğasal gerçek düzeyine geçiyor. Böylece toplumsal sarıntının belirtilerini bir çeşit evrimleşme süreciyle özdeşliyor şâir. «Haberdir, erişmekte su galeyan noktasına», nicel birikimden nitel değişime geçiş vurgulayan, Engels'in **Doğanın Diyalektiği**'nde ayrıntılarıyla açıkladığı diyalektik maddeci görüşü özetleyen bir dize.* Nitekim bu görüş «Kıyamet Sureleri»nin son bölümünde, «Tebahhur Suresi»nin adını aldığı bir «inkılâbı», yani her değişimin nicel birikimle nitel dönüşüm süreçleri sonucunda gerçekleşebileceğini, buharlaşma örneğiyle açıklayacaktır:

* Nâzım Hikmet Lenin'in *Materyalizm ve Ampirio-kritisizm* adlı felsefi eserini şiirleştirmek için «Berkeley»de uyguladığı yöntemi «Kıyamet Sureleri»nde de uyguluyor. (Bu konuda Bkz. «Nâzım Hikmet'in Rubailer», Nedim Gürsel, *Birikim*, sayı: 15, s. 7-10) Ama şiirine alacağı örnekleri *Doğanın Diyalektiği*'nden seçiyor bu kez. Niteliksel değişim koşullarından en önemlisinin niceliksel birikim olduğunu tanıtlamak için Engels'in başvurduğu, suyun buhara dönüşmesi örneğini ele alıyor. Engels'in ısıtılan su moleküllerinin bölünme yasasını inceleyerek böyle bir sonuca vardığını biliyoruz. Organik olsun olmasın, herhangi bir cisme uygulanan nicel işlemin belli bir sınırı aşınca nitel dönüşümlere yol açtığını söyleyen Engels, bu olgudan maddeci diyalektiğin şu genel ilkesini çıkarır: «Demek ki niteliksel dönüşümü belirleyen başlıca öge nicelik değişmesidir.» (*Dialectique de La Nature*, éd. Sociales, 1971, s. 71) Bir sayfa geride de şu cümle var: «Doğada, hangi özel durum sözkonusu olursa olsun, ancak niceliksel bir artma ya da ek-silme sayesinde nitelik değişmesi gerçekleşebilir.»

«Bu dem kıyamet demidir,
bu, buhara inkılâbıdır kaynayan suyun...»

Engels'in maddeci diyalektiğin üç genel ilkesi arasında saydığı nicel birikimin bir sıçramayla nitel dönüşüme yol açması kuralına Nâzım Hikmet'in başka şiirlerinde de raslamak mümkün. Şâir, belki de ampirik açıdan daha kolay gözlemlenebildiği için, maddeci diyalektiğin bu önemli yasasına oldukça sık değiniyor. Ama kimi vakit, hayatın somut ayrıntılarından yola çıksa bile, öğretici ve şematik olmaktan öteye geçemiyor bu çaba. **Memleketimden İnsan Manzaraları**'nda Halil'in hastalığını betimleyen dizelerde olduğu gibi.

«Halil artık biliyordu hastalığının adını:
göz damarlarının dumura doğru gitmesi.
Yıllardır ağır ağır, birike birike
ve bir gün, bir anda, bir sıçrayışla:
körüük,

Burda da diyalektik,
Halil,
her yerde diyalektik.» (**Memleketimden İnsan Manzaraları**, Ararat yay., s. 404)

Bence son dizeler fazla. Bir sürecin oluşum hızını niteleyen «ağır ağır», «birike birike» ve «bir anda, bir sıçrayışla» gibi zaman ve devrim belirten kelimeler, hastalığın evriminin diyalektik yasalara uyduğunu yeterince açıklıyor zaten. Bu olgunun altını bir kez daha çizmek gereksiz, hattâ metnin bütünlüğünü bozan bir davranış. Aynı durum **Benerci Kendini Niçin Öldürdü**'nün ilk şiirinde de sözkonusu. «Gebedir her sukut bir yükselişe» dizesinden sonra Heraklit'in adını anmanın, daha önce apaçık belirtilen bir genel doğruyu tekrarlamaktan öte hiç bir işlevi yok.

«Gebedir her sukut bir yükselişe.
Ne mümkün karşı koymak
bu köpürmüş gelişe...»

Heraklit, Heraklit!
akar suya kabil mi vurmak kilit?» (**Benerci Kendini Niçin Öldürdü**, Tüm Eserleri, III. Cilt, Cem yay. s. 8)

Ne var ki, Nâzım Moskova KUTV Üniversitesindeki devrimci havanın heyecanı ile öğrendiği Marksizm'in felsefi ilkelerini olgunluk döneminde iyice özümleyip sindirecek, bu ilkeleri şematik bir biçimde uygulamaktan kaçınacaktır. Gençlik şiirlerindeki öğretici tavır, hapisanede yazdığı şiirlerin çoğunda yalın, «kitabîlikten uzak imgelere bırakacaktır yerini. Aşağıdaki dizeler bu görüşümü doğrular sanırım:

«Birikip sıçramalar
Soğuk
sıcak
serin.
Ve büyük lâciverdi bahçede
bâssız ve sonsuz
ve durup dinlenmeden
devranı rakkaselerin...» (**Tüm Eserleri**, IV. Cilt, Cem yay. s. 47)

Birikim 17/14

«Pamukladı mıydı kavaklar

kiraz gelir ardından»
dizelerindeyse, şâir o yöre halkının günlük konuşmasında yakalar aynı evrensel gerçeği. Bilimsel ayrıntılara girmemekle birlikte, değişmeyen tek yasanın değişme olduğunu, karısı Piraye hanımın pazar yerinde köylülerden duyduğu «Çankırılı bir cümle» aracılığıyla belirtir.

Yukarıda, Nâzım'ın, maddeci diyalektiğin üç genel ilkesinden biri sayılan niceliksel birikimin niteliğe dönüşme olgusunu şiirine aktarırken **Doğanın Diyalektiği**'ndeki buharlaşma örneğine başvurduğunu söylemişim. Geriye kalan öbür iki ilkeye gelince, onların da «Alâmetler Suresi»nde yer aldığını öne sürebiliriz. Bunların ilki, karşıtların birliği ve çatışmasını vurgulayan «Haram sevaboldu, sevap haramdır» dizesinde gösteriyor kendini. Buharlaşma örneğindeki kadar açık olmasa da, bu dizede karşıtların çatışma sürecini, yani çelişkinin en keskin anını belirten bir duruma tanık oluyoruz. Lenin Hegel'i okurken tuttuğu notlarda diyalektiği şöyle tanımlıyor:

«Diyalektik, karşıtların birliğini ve hangi koşullarda birinin ötekine dönüştüğünün, aklın bu karşıtları neden cansız ve donmuş değil de yaşayan, belli koşulların sonucunda devinen ve birbirlerine dönüşen gerçekler olarak ele alması gerektiğini gösteren bilimdir.» (**Cahiers Sur La Dialectique de Hegel**, idées, n.r.f, s. 166). Karşıtların birliği kavramından anlaşılması gereken birinin ötekine varolma koşulu olduğu, birbirlerinin karşıtı durumunda bulunan iki şeyin ancak birlikte varolabilecekleri gerçeğidir.* Maddeci diyalektik bu birliği oluşturan karşıtların belli koşullarda yer değiştirerek birinin ötekine dönüşümünün en keskin anında, yani devrim sürecinde gerçekleşir. Mao, **Çelişki Üstüne** adlı eserinde, sosyalist devrimin, egemen sınıf olan burjuvazinin yerini proletaryanın almasına yol açacağını, böylece o zamana kadar yönetilen bir sınıfın yönetici duruma geçeceğini, yani bir anlamda burjuvazinin proletaryaya, proletaryanın ise burjuvaziye dönüşeceğini söylüyor. (**Ecrits Choisis En Trois Volumes**, II. Cilt, «L'identification et La

* Bu görüşün gerçekliğe mekanist bir biçimde uygulanması her karşıtlığın diyalektik olduğu anlayışına yol açabilir. Oysa aydınlık/karanlık, aşağı/yukarı, v.b. gibi karşıtlıklar hiç bir zaman diyalektik çelişki niteliğini taşımaz. «Çelişki Sorunu Ve Sosyalist Hareket» adlı yazısında bu konuya dikkati çeken Murat Belge haklı olarak şunları söylüyor: «Diyalektik düşünce, gerçekliğin koşullara göre sürekli değiştiğini söyler. Bu, evren için söylenmiş en doğru sözdür. Gelgelelim, diyalektiği sürekli bilimsel tavrıyla ele almadığımız zaman, büyük bir keşmekeş içine düşeriz. Ters kullanılan diyalektik en kötü oportünizmin, en kötü Makyavelizmin aracı olabilir. Makyavelist diyalektikçi, gerçeklikle bir hokkabaz gibi oynar, karşıtlardan karşıtlar çıkarır, başı sonu belirsiz bir lâf salatası içinde seyircilerini büyüler.» (*Birikim*, sayı: 10 s. 53).

Lutte des Aspects de La Contradiction» ed. Maspero, s. 42) «Haram sevaboldu, sevap haramdır» dizesi bu açıklamanın ışığında okunursa, maddeci diyalektikle olan ilişkisi kolayca anlaşılır sanıyorum. Öte yandan Anadolu'da çok yaygın olan bâtinî bir inançla da açıklanabilir aynı dize. Kıyamet kopunca dünya ve toplum düzeni sarılabacağından, bu düzeni koruyan şeriat yasaları da yürürlükten kalkacak, böylece salt bâtinî **te'villeri** kavrayan kişiler değil, herkes şeriatın yükümlülüğünden kurtulacaktır. Nâzım haramın sevap, sevabın haram oluşunu kıyamet belirtileri arasında sayarken bir halk inancıyla, karşıtların birliği ve çatışması ilkesini ustaca birleştiriyor. Bence bu çok önemli bir başarı.* Dinî bağlama yerleştirilen devrim süreci kıyamet belirtileriyle ifade edilirken, bu belirtilerin İslâm geleneğindeki uzantısı da maddeci diyalektiğin temel ilkelerine uygun bir biçimde şiire katılıyor. Böylece, İslâm, özellikle de bâtinîlik açısından ge-

* Çağdaş Türk şiirinde diyalektik düşünceyi özümleyerek kendine özgü bir biçimde eserine katabilmiş başarılı sanatçılardan biri de Ece Ayhan'dır. Şâir *Devlet ve Tabiat*'in son bölümü «Ölümün Arkasından Konuşmak»da şunları yazıyor.

«Halk kendi sürecini kendi yaratmak üzere ırmak ağzlarında toplanmaya başlamıştır, deltaalarda yatıyor çoluk çocuk. Şâirler de şiirlerin denizlere döktükleri bu yerlerde, ayakta. Irmaklar tersine akıtıldığı sabah, ayaklar baş olacak, başlar ayak, hangi kaynaklara gidileceğini biliyor halk.» (*Devlet ve Tabiat*, e yay. s. 111).

Buradaki ayakların baş, başların ayak olma anı bir sürecin, —halkın yaratacağı kendi sürecinin— sonunda gerçekleşeceğinden sevapla haram örneğine çok benziyor. Ece Ayhan «Açık Atlas» şiirindeyse, karşıtların belli koşullarda birbirine dönüşme ilkesini çağdaş bir metin anlayışıyla birleştiriyor.

«Bakıldı ki kum saati, ters çevrilmiş, çit, usul isa asi olmuş» dizesinde (*A.g.y.*, s. 53) tarihî süreci simgeleyen kum saati *isa ve asi* sözlerinin birbirine dönüşmesiyle devrim anını vurguluyor. Ece bir önceki alımda, ya da Nâzım'ın haramla sevap örneğinde olduğu gibi, karşıtları birbirine dönüştürmekle yetinmiyor. Boyun eğmeyi, yumuşaklığı çabırtaştıran *isa* kelimesini *asi* yaparken yalnızca anlambilimsel (sémantique) düzeyde değil, sesbilimsel (phonétique) düzeyde de gerçekleştiriyor diyalektik uygulamayı. Böylece karşıtlıklar hem anlamları hem de sesbirimlerini (phonème) açısından yer değiştirmiş, biri ötekine dönüşmüş oluyor. Yani sesbirimlerinin çizgisel dizilme zorunluluğuna karşın, tersinden okunabiliyor i-s-a sözcüğü.

Ece Ayhan örneğini, Nâzım'dan sonra gelen bir şâirin, dilbilim verilerinden de yararlanarak (bilinçle ya da sezgiyle) aynı diyalektik ilkeyi şiirine ne denli ustalıklarla koyduğunu göstermek amacıyla verdim. Ne var ki, Nâzım'ın eserinin tümünde rasladığımız diyalektik görüş Ece Ayhan'ın ancak son döneminde sözkonusu. Hiç şüphesiz Nâzım bu yönüyle de Türk şiirinde bir yol açıcı sayılmalıdır.

Birikim 17/15

çerliliğini yitirmeden yeni bir boyut kazanmış olu-
yor sözkonusu dize.

Maddeci diyalektiğin üçüncü ilkesini içeren bölüm civciv benzetmesinin çağrıştırdığı süreçle ilgili.* Yumurta'nın civcive dönüşmesinde olumsuzlamanın olumsuzlanması (La négation de la négation) yasa'nın itici bir işlevi bulunduğunu öne sürebiliriz. Çünkü doğa ve toplumda varolan her şeyin kendi olumsuzlamasını da içinde taşıdığını, ama bu olumsuzlamanın yeniden olumsuzlanarak başlangıçta varolan şeyi daha üst düzeyde ve gelişmiş bir biçimde ortaya çıkardığını biliyoruz. Bu açıdan bakıldığında yumurta'nın civcive dönüşmesi, Engels'in **Anti-Duhring**'de verdiği arpa tohumu örneğine de uyuyor. (Bkz. **A.g.y.** s. 182). Tıpkı arpa tohumunun olumsuzlanarak bitkiye dönüşmesi, ikinci bir aşamada bitkinin de ürün vererek kendini olumsuzlaması sonucunda ortaya çıkan arpa başağının (yani tohumun olumsuzlanması olan bitkinin yeniden olumsuzlanmasının) hem tohumu(ama bu kez çok daha fazla sayıda) hem de yeni bitkileri içinde taşıması gibi, yumurta da kendini olumsuzlayacak (ortadan kaldıracak) civcivi içinde taşır. Ama bu olumsuzlamanın gerçekleşmesi bazı koşullara bağlıdır. (Kuluçka, belli bir sıcaklık, v.b.) Yumurta kendisi olarak kalmak ya da civcive dönüşmek eğilimlerini içinde taşıdığına göre, bunlardan ikincisinin ağır basması, yani içsel bir dinamiğin devreye girebilmesi için sözkonusu koşulları da hesaba katmak gerekir. Ne var ki, Nâzım'ın şiirinde civcivle yumurta arasında olup bitmiyor her şey. Civcivin kabuğa tık demesi, proletaryanın, bağrında doğup geliştiği, güçlendiği kapitalist toplumun kabuğuna tık demesidir. Örneğin bir domatesin çürümesini içinde taşıdığı gibi, burjuvazi de kendi çürümesini, yani «kara tahtayı kemiren ak kurdu» içinde taşımaktadır. Böylece olumsuzlamanın olumsuzlanması ilkesinin doğadan alınan bir benzetme aracılığıyla şiire girdiği, ama işlevinin çok daha başka özellikler taşıdığı kesinlik kazanıyor. Bu özelliklerin üstünde durmadan önce «Alâmetler Suresi»nin proletarya devriminin belirtilerini içeren bir şiir olduğunu hangi kanıtla dayanarak öne sürdüğümü açıklamam gerekecek sanıyorum.

Ateist bir şâir olan Nâzım Hikmet'in kıyamet

* Bu sıralamayı *Doğanın Diyalektiği*'nden aldığımı belirtmeliyim. Engels diyalektiğin üç ilkesinin de Hegel felsefesinde idealist bir biçimde, yani salt düşünce'nin gelişme yasaları olarak bulunduğu dikkati çektikten sonra şunları söylüyor:

«(...) Diyalektiğin yasaları doğanın ve insan toplumunun tarihinden çıkarılmıştır. Düşüncenin kendisini de içeren bu iki tarihî gelişimin en genel yasaları sayabileceğimiz diyalektik ilkeler şu üç temel yasaya indirgenebilir:

- 1) Niceliğin niteliğe geçişi ve bunun tersi
- 2) Karşıtların birbirine dönüşmesi
- 3) Olumsuzlamanın olumsuzlanması.» (**A.g.y.**, s. 69).

gününe inandığı elbette düşünülemez. «Otobiografî» adlı şiirinde ara sıra kahve falına baktırıldığını söylese de, biz onun «çoğunluğun gittiği cami kilise tapınak havra büyücü gibi yerlere» 1921 yılından beri ayak basmadığını biliyoruz. Kıyametin, yalnız Nâzım'ın değil, Divan şiirinden bu yana Türk edebiyatında başkalarının da çok sık kullandığı bir alegori yöntemi sayesinde belli bir altüst oluşu çağrıştırdığını daha önceden belirtmiştim. Bu altüst oluşun görüntüleri, bir yandan Kur'an'daki kozmik kargaşaya, öte yandan şâirin alegori yoluyla oluşturmak istediği bir toplumsal sarsıntının «korkunç» atmosferine bağlanabilir. Ne var ki,

«Duyuldu uykusundan uyandı
zincirinden başka kaybedecek şeyi olmayan devin.»

dizeleri, Nâzım'ın kıyamet gününden proletarya devrimini kastettiğini en küçük kuşkuyla bile yer bırakmayacak kadar kesinlikle açıklıyor. **Komünist Manifesto** şu cümleyle sona erer:

«Yönetici sınıflar sosyalist devrim düşüncesiyle titreyebilirler. Proletaryanın zincirlerinden başka yitirecek hiç bir şeyi yoktur ama kazana-
cağı koskoca bir dünya vardır. Bütün dünya işçileri birleşiniz!» (Karl Marx, **Manifeste du Parti Communiste**, col. 10-18, s. 62) Bu alıntı «Alâmetler Suresi»ndeki «zincirinden başka kaybedecek şeyi olmayan dev» benzetmesinin hangi amaçla yapıldığını açıkça koyuyor ortaya. Şâir kıyamet imgesinden yararlanarak çağdaş bir toplumsal sarsıntının, yani proletarya devriminin oluşum koşullarını betimliyor. Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki dizeler şiirin kilit noktası sayılabilir. Çünkü civciv, ak kurt, kantarmanın zaptedemediği beygir gibi alegori öğeleriyle proletaryanın kastedildiği, yukarıdaki dizelerle **Komünist Manifesto** arasındaki ilişki kurulduktan sonra kesinlik kazanıyor. Gerçekte «Bu âteş yolların durağı yok mu?» diye korkuyla soranların, şâirin «Medet yoktur bakma geri» dediklerinin sonu sözkonusudur, dünyanın değil. Ya da şöyle diyelim: Varlığını emekçilerin alınterine borçlu bir düzenin, sömürü ve eşitsizliğe, insanı kendi emeğinin ürünlerine yabancılaştıran toplumsal işbölümüne dayalı bir dünyanın sonu sözkonusudur. Geleceğin sınıfsız toplumuna gebe, nasıl olsa batacak bir korsan gemisinin sonu. İçerik yönünden olmasa bile bir dünyanın batışını, özellikle de bu batışın kaçınılmazlığını betimlediği için bence «Alâmetler Suresi»ne çok benzeyen başka bir şiirinde, Nâzım Hikmet kıyameti fırtınayla özdeşler:

«Delindi sintine,
esirler parçalamakta pırangaları.
Yıldız-poyrazdır esen,
tekneyi kayaların üstüne atacak.
Bu dünya, bu korsan gemisi batacaktır, taş
çatılsa batacak.
Ve senin alın gibi hür, ferah ve ümitli bir
âlem kuracağız Pirâyem...»
(**Saat 21-22 Şiirleri**, de yay. s. 33)

Birikim 17/16

Bu «hür, ferah ve ümitli bir âlem»in kurulabilmesi için «ümidin düşmanları»nın egemen olduğu düzen mutlaka yıkılmalıdır. Kıyamet, üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde bulunduran sınıf için bir sondur ancak, emekçiler içinse yeni bir başlangıç. Ekonomik ve toplumsal krizlerin haber verdiği kıyamet «Türabolmak ne müşküldür» diye sızlananların kıyametidir. **Kur'an**'ın Nebe sûresinde, Tanrı'nın varlığını yadsıyanların kıyamet günü gelip çatığında korkularından «Keşke toprak olsaydık!» diyecekleri belirtiliyor. (**A.g.y.**, s. 582, 40. âyet). Nâzım bu âyeti olduğu gibi alıyor şiirine. Böylece bir bakıma, Tanrı'nın öfkesiyle proletaryanın öfkesinin değişik amaçlarla aynı kişilere yöneldiğini anlatmak istiyor. Ama «Türabolmak ne müşküldür!» dizesi **Kur'an**'daki dinî bağlamından çıkarılıp yirminci yüzyıl tarihine yerleştirildiği için, kıyamet korkusunun niteliği de değişiyor elbet: -

«Korkuyorlar korkacaklar korksunlar
Geliyoruz geleceğiz yakındır
Kim nerede ne işliyor hepsini
Biliyoruz, bileceğiz, yakındır.» (Âşık İhsani, «Yakındır» adlı türküden. **Dosttan Dosta Değişler**, s. 76).

Âşık İhsani'nin oldukça yüzeysel bir biçimde, ama emekçilerin görüş açısından iletildiği bu korkuyu, Nâzım'ın «Zafere Dair» adlı şiirinden aldığım şu dizeler de doğrular sanırım:

«Varılacak yere
kan içinde varılacaktır.
Ve zafer
artık hiç bir şeyi affetmeyecek kadar
tırnakla sökülüp
koparılacaktır...»
(**A.g.y.**, s. 96)

«Alâmetler Suresi»nin önemli bir bölümü toplumsal sarsıntının bazı insanlarda uyandıracığı korkuyu betimliyor. Bu korku sınıfsal olmakla birlikte, hiç değişmeden sürüp gideceği sanılan kurulu düzenin altüst olabileceği düşüncesinden kaynaklanıyor daha çok. Kıyamet **Kur'an**'da belirtildiği gibi «yerin başka bir yerle, göklerin de başka göklerle değiştirildiği gün»dür. (İbrahim Suresi, s. 260).

Tanrı bağışlayıcı olduğu kadar öcalıcıdır da. Ama halkımız, kıyamet ve cehennem korkusunun en yoğun olduğu dönemlerde bile kendi bağrından çıkan şâirler aracılığıyla Tanrı'ya başkaldır-
mış, «Sırat Köprüsü» ve «Mizan»la alay edebilmiştir. Yunus Emre ünlü «Münacaat»ında şöyle diyor:

«.....
Kıl gibi köprü gerersin geç deydü
Gel seni sen tuzağımdan geç deydü.

Kıl gibi köprüden âdem mi geçer
Ya düşer ya dayanır yahut uçar

Kulların köprü yaparlar hayr için
Hayrı budur kim geçerler seyr için
.....
Terazi korsun hevâset tartmağa
Kasdedersin beni oda atmağa

Terazi ana gerek bakkaal ola
Ya bezergân tâcir ü attâr ola
.....» (**Yunus Emre**, S. Eyüboğlu, Cem yay. s. 300).

Kaygusuz Abdal'sa daha ileri gider bu konuda. O ince zekâsıyla kara mizahı birleştirerek, işi Tanrı'dan hesap sormaya kadar vardırır:

«Kıldan köprü yaratmışsın, gelsin kulum
geçsin deydü
Hele biz şöyle duralım yığıt isen geç e
Tanrı.»

(**Alevî Bektaşî Nefesleri**, s. 213).

Ne var ki burjuva sınıfının kıyamet korkusu bu tür mizaha imkân tanımaz pek, niteliği başkadır. Düşgücünden ve **Kur'an**'da anlatılanlardan değil, tarihin gelişme yasalarından kaynaklanır çünkü. Tarih çarkının tersine döndürülmeyeceğini «mülk sahipleri» herkesten iyi bilir. «Türabolmak ne müşküldür» dizesi soyut bir korkuyu değil, başta iktidar olmak üzere yitireceği çok şeyi olanların umarsızlığını ortaya koyar. Nâzım Hikmet'in devrimci bir şâir olarak emekçilere duyduğu büyük sevginin, onları sömüren sınıfa karşı duyduğu öfkeyle ters orantılı olduğunu söyleyebiliriz. Seçimini yapmış, «kellesini nida ve sual işaretlerinden» kurtararak «açık ve endişesiz», «büyük kavgada» yerini almıştır. «Alâmetler Suresi»yle aynı günlerde yazdığı bir başka şiirde dost ve düşmanlarını şöyle tanımlar:

«Çin'den İspanya'ya, Ümit Burnu'ndan
Alaska'ya kadar
her mili bahride, her kilometrede dostum ve
düşmanım var.
Dostlar ki bir kerre bile selâmlaşmadık
aynı ekmeğe, aynı hürriyet, aynı hasret için
ölebiliriz.
Ve düşmanlar ki kanıma susamışlar
kanlarına susamışım.
Benim kuvvetim:
bu büyük dünyada yalnız olmamaktımdır.»
(**A.g.y.**, s. 11).

Bu büyük dünyada yalnız olmadığı için de, kendinden emin bir tavırla «Medet yoktur bakma geri!» diye seslenir düşmanlarına.

Kıyamet belirtilerinin gerçekte proletarya devrimini haber verdiğini söyledim. Nâzım sözkonusu devrimi oluşturan koşulları sıralarken tarihî sürece bir Marksist gibi bakabiliyor. Kıyamet belirtileri, proletarya devriminin nesnel koşullarının hazır olduğunu gösteren bir barometredir aslında. Özne koşulları hazırlamak içinse şâir:

«Ak kurt, kara tahtayı daha bir yol kemir,
çekin ki körükleri
ateşe girdi demir»

Birikim 17/17

dizelerini yazar. Düpedüz eyleme çağırır bu. Devrim belirtilerini değil, iktidar mücadelesini betimleyen «Tebahhur Süresi»nde ateşe giren demirin «encam tavı»nın gelmiş olduğunu müjdeliler. Nâzım sosyalist devrimi gerçekleştirecek toplumsal sınıflara, özellikle de proletaryanın öncü gücünü oluşturan parti militanlarına bu çağırışı yaparken hiç şüphe yok Leninist görüşlerden yola çıkar. Ekim Devrimi deneyi ve Lenin'in **Nisan Tezleri**'nde yaptığı devrimci durumun tanımını vardır belleğinde. Ancak toplumun bütün kesimlerine yayılan bir genel krizin devrime yol açabileceğini bilir. Bu krizi oluşturacak nesnel ve öznel koşulların gerçekleşmesi «suyun buhara inkılâbını» hazırlayacaktır.

«Çekin ki körükleri
ateşe girdi demir»

dizilerinin bu açıdan «Petrograd 1917» şiiriyle bütünleştiğini söylemek yanlış olmaz sanırım.

«Kışlık sarayda Kerenski
Smolnide Sovyetler ve Lenin
Sokakta karanlık
kar
rüzgâr
ve onlar.

Ve onlar biliyorlar ki «O»
«Dün erkendi yarın geç,
Vakit tamam bugün!» dedi.
Ve onlar «anladık, bildik» dediler.
Ve onlar hiç bir zaman
bildiklerini böyle müthiş ve mükemmel bil-
mediler.»

(**Bütün Eserleri**, Ekber Babaef, s. 347).

«Tebahhur Süresi»ndeki **anı-vâhit** kavramı, bence Lenin'in «Vakit tamam bugün!» sözünde gerçek karşılığını buluyor.* Devrim anı kıyamet

* Lenin'in Marksist devrim teorisine pratikte yaptığı en önemli katkılardan biri sayabileceğimiz anti/ekonomist tarih anlayışının Nâzım'ı çok etkilediği belli oluyor. «Petrograd 1917» gibi olgunluk döneminde yazdığı şiirlerde bile, ilk kez Moskova'da karşılaşmış benimsediği Leninist görüşün izlerini bulmak mümkün. Şâir 1925'de yazdığı «Ölüm» adlı şiirde Çarlık Rusya'sının çöküşünü tarihî gelişmenin doğal sonucu olarak betimlerken, ülkenin içinde bulunduğu devrimci durumu en iyi Lenin'in değerlendirdiğine dikkati çekiyor. Proletaryanın, ancak Lenin yönetimindeki Bolşevik Partisi aracılığıyla duruma zamanında müdahale ederek burjuva iktidarını devirebildiğini her dizede üstüne basarak tekrarlıyor. Bu tekrarlama, koşulların iktidarı almaya elverişli olduğunu saptayan «bugün» sözünde yoğunlaşıyor daha çok. «Petrograd 1919»deki «vakit tamam bugün!» dizesinin olduğu kadar, «Tebahhur Süresi»ndeki «anı-vâhit» kavramının da kaynağı, Lenin'in ölümünden bir yıl sonra yazılmış şu dizelerde aranmalı bence:

«Bin dokuz yüz on yedi
teşrinisani yedi...»

günüyle özdeşleşiyor böylece. Kıyamet sarsıntısı devrim sürecine dönüşüyor.

«Gök kubbe sıcaktı ve kan kokuyordu
Ve rüzgâr
yükseldi ağır ağır, çoğaldı git gide
birikti, birikti ve âni-vahitte
«Ah edildi derinden
yer oynadı yerinden,»
yıkıldı köprüler kemerlerinden,
yazılı taşlar kapandı yüzükoyun.»

Nâzım Hikmet'in kıyamet imgesinden yola çıkarak toplumsal bir altüst oluşu betimlemesi Malraux'un **Umut** adlı romanındaki Garcia'nın sözlerini anımsattı bana. Dünyayı değiştirerek, alinyazısını tarihe dönüştürmenin gerekliliğine inanan Garcia da, «Bizlerin alçakgönüllü görevi kıyamet gününü hazırlamaktır.» diyordu. (**L'Espoir**, Folio, s. 121).

**

«Alâmetler Süresi»nde proletarya devriminin belirtilerini geleneksel bir alegori yöntemiyle saptayan Nâzım Hikmet sözkonusu devrimin gerçekleşmesi için öncü güçleri eyleme çağırdıktan sonra, «Tebahhur Süresi»nde ikinci bir aşamayı sergiliyor. Bu aşamanın «kaynayan suyun buhara inkılâbı», yani niceliksel birikimin bir sıçramayla niteliğe dönüşme anı olduğunu daha önceden belirtmiştim. Ne var ki bu dönüşümün toplumsal düzeyde gerçekleştiğini şiirin ancak son dizesinden çıkarabiliyoruz. O da, «Alâmetler Süresi»nin düşünsel temelini oluşturan tarihî maddecilikle diyalektik maddeciliği benzer süreçler olarak ele almak koşuluyla. Şâir «Tebahhur Süresi»nin bir çok dizesinde kıyamet belirtilerinin yol açtığı sarsıntıyı, yani kıyametin kendisini anlatıyor. Yine **Kur'an**'dan, özellikle de halk inançlarından yola çıkarak. Yalnız bu kez çınar ağaçlarını topraktan söküp havaya savuran fırtınayı, yıkılan köprü kemerlerini, dalgaları çatlatan rüzgârı betimlerken çok daha geniş tutuyor düşgü-

Yumuşak ve derin
sesiyle Lenin:
«Dün erkendi, yarın geç
zaman tamam bugün» dedi.
Cepheden gelen nefer:
«Bugün!» dedi...
Ölümü aklıktan öldüren siper:
«Bugün!» dedi...
Ağır, gelik, kara
toplariyle Avrora:
«Bugün!» dedi-
«Bugün!» dedi-
Ve yazdı bolşevik:
tarihin en derin dönüm tarihini
tarihe:
Bin dokuz yüz on yedi,
teşrinisani yedi!»

(A.g.y., s. 425)

Birikim 17/18

cünün sınırlarını. Kıyamet gününün korkunçluğundan ürken yalnızca «Türab olmak ne müşkül-dür» diye sızlananlar değildir. «Vadenin irişip çat-tığını» anlayan kavaklar «titreşerek yere eğilir-ken», koskoca çınar ağaçları da, köklerinin «yılan ölüleri gibi topraktan koptuğunu» görüp korku ve şaşkınlıkla haykırmaya başlarlar. Altüst olan yalnızca toplum düzeni değildir artık; doğa da büyük bir yıkımın eşiğindedir. Ne var ki, sözkonusu yıkım güç bir doğumun habercisidir aynı zamanda. «Encam tavı» gelen demire elbette yeni bir biçim verilecektir. Nâzım Hikmet kıyameti toptan bir yıkılış olarak betimlerken, kurulacak yeni düzeni düşünmekten de kendini alamaz.

«Tebahhur Süresi»nde kıyamete değgin halk inançlarına doğrudan bağlayabileceğimiz tek bölümün,

«Kızıl kanatlı kuşlar kayalarda
hazırdı atlamaya.»

dizeleri olduğunu sanıyorum. Ötekilerin çoğu şâirin düşgücünden çıkma, fantezi yanı ağır basan imgeler. Ama betimledikleri doğaüstü güçlerin ürperticiliği açısından dünyanın sonunu anlatan bazı hurafelere benzedikleri söylenebilir. Boratav, Türkler'in İslâm öncesi inançlarından da bir çok unsur taşıyan bu hurafelerin 18. yüzyılda yaşamış Türkistan'lı halk şâiri Mahtumkılı'nın bir şiirinde ardarda sıralandığını yazıyor. (A.g.y., s. 25). Sözkonusu şiirde yırtıcı kuşların dini bütün kullara saldıracak etlerini nasıl parçalayacakları, gövdelerini nasıl didik didik edecekleri de anlatıldığından, Nâzım'ın yukarıdaki dizesiyle halk inançları arasında doğrudan bir bağ kurulabileceğini öne sürmek yanlış olmaz sanırım.*

Mahtumkılı'nın şiiri masal, türkü, tekerleme ve atasözlerine bile girmiş kıyamet imgesinin halk hayatındaki önemini, kimi zaman şaşkıncı bir düşgücüne dayanan zenginliğini yansıtmaya açınsından da ilginç. Örneğin Nâzım gibi Mahtumkılı da **Kur'an**'daki kozmik kargaşalığı betimleyen âyetlerden yararlanıyor. Ama şiirin asıl ağırlık noktasını oluşturan bölüm, Dante'nin **Cehennem**'ini aratacak kadar korkunc fantezilerle dolu. Çıplak gövdeleri alevler içinde yanarken ağızlarında irin ve kan kaynayan, göbeklerine dek sarkan dilleri günah işlemiş cinsel organlarına dolaşan inançsızlardan söz ediyor şâir. Ayakları başlarında olduğundan başaşağı yürümek zorunda kalacak günahkârları deve büyüklüğündeki yılanlara, yırtıcı kuşlara yediyor. Kimi zaman sadistçe bir

* Aynı görüntü **Apokalips Kitabı**'nda da yer alıyor. Aziz Jean'ın kıyamet vizyonları arasında, yırtıcı kuşların günahkârların etini yeme sahnesi de var: «... ve baki kalanlar at üzerine binenin (İsa'nın, N.G) ağzından çıkan kılıçla öldürüldüler; ve bütün kuşlar onların etlerine doydular.» (A.g.y., s. 272).

tad bile alıyor bundan.* Mahtumkılı'nın dizeleri belli ki insanlara gözdağı vermek, onları doğru yola getirmek amacıyla yazılmış. Çoğu Tanrı gücünü ve adaletini yücelten sıfatlarla süslü. Du-rağı olmayan «âteş yollardan», sızan kandan, «buzların ortasına düşen ateş külçe»den söz ederken bir bakıma Nâzım da aynı çizgiyi izliyor. «Hesap verme» durumunda olanların başlarına gelecek felâketleri anlatarak kıyametin korkunçluğunu vurguluyor. Hattâ, hurafelere bile başvuruyor kimi zaman; inandırıcı olabilmek için; **Kur'an**'dan İslâm-öncesi halk inançlarına kadar uzanan zengin bir fantezi geleneğinden geniş ölçüde yararlanıyor. Ama Nâzım'da kıyameti gerçekleştiren güç toplumsal bir sınıftır, Tanrı istemi değil. Adaletin ölçütü de bu sınıfa göre belirleneceğinden, Tanrı'ninkinden değişik olacaktır elbet. Kıyamet günü «Mizan»da sevap ve günah yerine emek ile sömürü tartılacaktır. Bu nedenle, daha önceden de belirttiğim gibi, «Kıyamet Süreleri»ni dinî-ideolojik bağlamlarından çıkarıp yirminci yüzyıl tarihine yerleştirmek gerekir. «Tebahhur Süresi»nin ilk iki dizesini bu açıdan yorumlarsak, şâirin kıyamet süreciyle sınıf savaşını özdeşlediğini görürüz.

«Pehlivanlar cümle libastan soyunmuş, üryan
idiler,
her biri aşıkâr etmişti zamir.»

Nâzım insanlık tarihinin gerçekte sınıf savaşları tarihi olduğunu bilir. Başlangıcından bu yana insan toplumlarındaki her değişikliğin, duruma göre ekonomik, dinî ya da politik biçimler alan sınıf savaşları sayesinde gerçekleştiğini bir çok şiirinde açıklamış, **Kurtuluş Savaşı Destanı** başta olmak üzere çağımızın en önemli toplumsal olaylarını şiirleştirirken (Ekim Devrimi, Çin Devrimi, Küba Devrimi, Ulusal Kurtuluş Savaşları, v.b.) tarihi kitlelerin yaptığını defalarca tekrarlamıştır. Onca kitleler, «zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri olmayan» ama «en bilgin aynalara en renkli şekilleri aksettiren»lerdir. **Kurtuluş Savaşı Destanı** şu dizelerle başlar:

«Onlar ki toprakta karınca
suda balık
havada kuş kadar
çokturlar;

korkak,
cesur,
cahil,
hakim
ve çocukturlar
ve kahreden
yaratan ki onlardır,
destânımızda yalnız onların mâceraları vardır.»

Birçoklarının öne sürdüğü gibi, bu şiirdeki «Onlar» sözcüğü yalnızca Türk halkını belirtmiyor

* Hiç bir yerde yayımlanmamış bu şiirin metnini sayın Perteve Naili Boratav'ın özel arşivinden aldığımı belirtmeliyim.

Birikim 17/19

bence. «Onlar» belli bir coğrafya ve tarihle sınırlanmış somut durumlara uygulanabilen —Kurtuluş Savaşı örneğinde olduğu gibi— ama gerçekte bu durumları aşan soyut bir kavram, bir çeşit genellemedir. Başka bir coğrafya ve tarihte (Bkz. «Petrograd 1917» şiiri, A.g.y.) yine aynı kelimeye başvuran şair, bolşevik Kirof'un ağzından «Onlar»ın işçi ve köylü sınıfları olduğunu açıklar. «Kıyamet Şûreleri»yle aynı yıllarda yazılmış «O ve Aksakallılar» şiirinde de «büyük macera» diye adlandırdığı tarihî gelişmenin yaratıcısı halk kitlelerini, çağdaş bir peygamber edasıyla selâmlar:

«Ben, bilip bildiririm ki:
Rab ve kitap
ve saçı rüzgârda uçan «kahraman» değil,
(karanlık orman, tuzlanmamış deri,
budaklı lobut ve taş baltadan beri)
Onlar'dır büyük macerayı yapan.

Onlar ki toprakta karınca
suda balık
havada kuş kadar
çokturlar.

Korkak, cesur,
cahil, hakim
ve çocuklardır.

Ve kahreden
yaratan ki Onlar'dır,
şarkılarımızda yalnız Onlar'ın maceraları
vardır...»

(A.g.y., s. 26).

«Tebahhur Sûresi»ndeyseniz Nâzım Hikmet «Onlar» bir pehlivana benzetiyor. Ve bence bu benzetme sınıf savaşındaki ikili karakteri, yani antagonist sınıfların **egemenlik mücadelesini** yukarıdaki örneklerden daha somut bir biçimde koyuyor ortaya. «Cümle libastan soyunup, zamirini aşikâr eden» yani içyüzlerini açığa vuran pehlivanlar, çağımızın iki antagonist sınıfı burjuvaziyle proletaryadır.* **Kurtuluş Savaşı Destanı**'nda «Asırda Onlar yendi onlar yenildi» derken Marksist anlamda bir sınıf savaşını düşünen Nâzım, «Tebahhur Sûresi»nde, halkımızın ulusal sporuyla tarihî maddeciliğin temel kavramlarından birini özdeşler. Bu özdeşlemenin rasgele yapılmış olduğunu sanmıyorum. Kavgayı çağrıştıran bir dizenin yalnızca sınıf savaşı ve tarihî maddecilik açısından değil, kıyamet anlayışı bakımından da önemi büyüktür. Yahudi-Hıristiyan geleneğinde olduğu gibi, İslâm inancında da bir kavganın öyküsüdür kıyamet. İsa'yla **Antekrist** ya da Mehdi'

* Nâzım birçok şiirinde sınıf savaşını bir kavgaya olarak yorumlamıştır. Örneğin «Sakko ile Vansetti» adlı şiirinde proletaryanın ağzından şu dizeleri yazar:

«Burjuvazi
katletti içimizden ikimizi
bu iki ölü ölmeyen iki ölümüzdür!
Burjuvazi kavgaya dâvet etti bizi
dâvetleri kabultümüzdür.» (A.g.y., s. 150).

yle Deccal biri öbürünü saf dışı edene dek çatışır. Sonunda haklı haksız, iyi kötüyü yener.

Yazımın başında Aziz Jean'ın **Apokalips Kitabı** üstünde özellikle duracağımı belirtmişim. Nâzım'ın kıyamet olgusunu ele alışındaki Marksist tavırla Aziz Jean'ın metafizik kehaneti, tarihi yorumlama açısından büyük benzerlikler taşıyor. Çünkü **Apokalips Kitabı** ilk Hıristiyan topluluklarıyla Roma Devleti arasındaki çelişkiyi ve Hıristiyanlığı kabul eden yoksul kitlelerin adalet özlemlerini dile getiriyor aslında. Çoğu zaman bu özlem öcalma isteğine bile dönüşüyor. Hıristiyanlığın temel ilkelerinden biri olan mutlak sevgi ve hoşgörü anlayışına ters düşen şu satırlar ilk Hıristiyanlardaki öcalma duygusunun önemini yeterince gösterir sanırım:

«Ve beşinci mührü açtığı zaman, mezbah altında Allah'ın kelâmı sebebile ve kendilerinde olan şehadet sebebile boğazlanmış olanların canlarını gördüm; ve büyük sesle çağırarak dediler: Ey mukaddes ve hakikî olan Efendi, ne vakte kadar hükmetmeyeceksin ve dünyada oturanlardan kanımızın intikamını almayacaksın?» (A.g.y., s. 262).

Din dışı bir yaklaşım İsa'yla **Antekrist** arasındaki çatışmanın Tanrı esininden değil, o çağın toplumsal koşullarından kaynaklandığını ortaya koyabilir. Bu yaklaşım ilk kez XIX. yüzyılın liberal aydınları tarafından gerçekleştirildi. **Kutsal Kitabı** akılcı ve eleştirel bir açıdan ele alan Tubingen Okulu din bilimcileri, bu eserin binlerce yıllık otoritesine ilk darbeyi indirdiler. Dinî ideolojinin tarihini sınıf savaşıyla açıklayan Marksizm de, kutsal olarak kabul edilen metinlerin içeriğiyle, yazıldıkları çağın toplumsal olayları arasında organik ilişkiler kurdu. Engels'in «Apokalips Kitabı», «Bruno Bauer ve İkel Hıristiyanlık», «Köylü Savaşları» v.b. gibi incelemeleri sözkonusu ilişkileri bilimsel yöntemle ortaya koyan Marksist araştırmaların başında gelir. Marx'ın **Alman İdeolojisi**, Hegel'in **Hukuk Felsefesinin Eleştirisi** adlı eserlerinin bazı bölümlerini de bu tür araştırmalar arasında sayabiliriz. Engels, Aziz Jean'ın **Apokalips Kitabı**'nda Tanrı esini olarak nitelediği kıyamet vizyonlarının toplumsal bir çatışmayı haber verdiğini söylüyor. (**Sur La Religion**, éd Sociales, s. 201-209); Hem de Hıristiyanların zaferiyle bitecek, çok yakın bir toplumsal çatışmayı. Gerçekten de vaktin çok yakın olduğunu, kıyametin kısa bir zaman sonra kopacağını ve İsa'nın geri dönerek kötülere cezalandıracağını sık sık tekrarlayıp duruyor Jean:

«Okuyana ve peygamberliğinin (İsa'nın, N. G.) sözlerini dinleyenlere ne mutlu ve onda yazılmış olan şeyleri tutanlara ne mutlu; çünkü vakit yakındır. (...) Ve bana dedi ki: Bu sözler sadık ve hakikîdir; ve peygamberlerin ruhlarının Allah'ı, Rab, yakında olması lâzım gelen şeyleri kendi kullarına göstermek için meleğini gönderdi. Ve işte, tez geliyorum. Bu kitabın peygamberlik sözlerini tutana ne mutlu! (...) Ve bana dedi: Bu kitabın peygamberlik sözlerini mühürleme, çünkü

vakit yakındır. (...) Bu şeylere şahadet eden Evet, tez geliyorum, diyor. Amin; gel, ya Rab İsa!» (A.g.y., 258 ve 274. sayfalar).

Galba döneminde Roma İmparatorluğunun büyük bir kargaşa içinde bulunduğunu biliyoruz. Yönetimi ele geçirmek üzere başkent Roma'ya yürüyen generallerin yanı sıra, Doğu bölgelerinde herkesi korku içinde bırakan bir söylenti de kulağa yayılmaya başlamıştır. Öldü sanılan Neron başından yaralanmıştır sadece. Ve güçlü bir orduyla geri dönüp iktidarı alacak, eskisinden daha kanlı bir dönem başlatacaktır.

«Neron'un geri döneceği söylentisinin en çok Hıristiyanlar arasında yayılmış olmasına şaşmamalı, diye yazıyor Engels, kendilerine görülmemiş zulümler yapmış bir İmparatorun **Antekrist** olarak geri dönüp eskisine oranla daha kanlı, daha korkunç bir dönemi başlatması, onlar için doğaldı. Bu dönem İsa'nın geri dönüp cehennem güçlerine karşı girişeceği büyük kavganın kazanılmasıyla sona erecek; böylece inananlar mutluluğa kavuşacaktır.» (A.g.y., s. 334).

Apokalips Kitabı'nda denizden çıkan başı yaralı **Canavar**'ın Neron olduğunu gösteren birçok işaret var. Aziz Jean herkesin «secede edeceği», «suretine tapmayanların öldürüleceği» **Canavar** için, kendisine kıyameti haber veren meleğin ağzından şunları söylüyor:

«Gördüğün Canavar var idi ve yoktur; ve cehennemden çıkmak üzeredir ve helâke gidiyor. Ve yeryüzünde oturanlardan adları dünya kurulalıdan beri hayat kitabında yazılmamış olanlar Canavarı gördüklerinde şaşacaklar, **çünkü var idi ve yoktur ve olacaktır.** (Altını ben çizdim, N.G.). Kendisinde hikmet olan anlayış bundadır. Yedi baş, kadının üzerlerinde oturduğu yedi dağ, ve yedi kıraldır; beşi düştü, biri vardır, ötekisi daha gelmedi; ve geldiği zaman, onun biraz vakit kalması gerektir. Ve var olmuş olan ve yok olan Canavar, kendisi de sekizincidir ve yediden olup helâke gider.» (A. g.y. s. 270).

Kadının üzerlerinde oturduğu yedi dağın, yedi tepeli Roma kentini simgelediği («Ve gördüğün kadın, dünyanın kıraları üzerinde kirallığı olan büyük şehirdir» s. 270), Aziz Jean'ın bu satırları yazdığı vakit (İ.S. 68-69) altıncı Roma İmparatoru Galba'nın iktidarda olduğunu biliyoruz. Yazar onu izleyecek olan imparatorun çok kısa sürecek iktidarından sonra gelecek sekizincinin, ilk yedi imparator arasından biri olacağını haber veriyor. «Hikmet buradadır. Anlayışı olan Canavarın sayısını hesap etsin; çünkü insan sayısındır ve onun sayısı 666'dır.» (A.g.y. s. 267) satırlarıysa, bu sekizinci imparatorun Neron'dan başkası olmayacağını en küçük bir kuşkuyla yer bırakmayacak kadar kesinlikle açıklıyor. Eski Yahudi alfabesinde her harfin bir sayısı olduğunu bilenler için, 666 sayısının Neron Kayser harflerini oluşturduğunu hesaplamak çok kolaydır.*

* Engels «Apokalips Kitabı» adlı incelemesinde bu hesabı bütün ayrıntılarıyla yaparak sözkonusu **Canavar**'ın Neron olduğunu tanımlıyor. (A.g.y., s. 208).

Aziz Jean Hıristiyanlara **Canavara** boyun eğmemelerini, onunla savaşmalarını öğütüyor. Savaşan kaçanlarınsa «ateş ve kükürtle» cezalandırılacaklarını ekliyor sözlerine. Nasıl olsa İsa geri dönecek, «Canavarın kirallığı karanlık olacak», kötüler cehenneme atılacaktır. «... ve Kuzu onları yenecektir: çünkü rablerin Rabbi ve kıraların Kıralıdır.» (s. 270).

Apokalips Kitabı konusunda bunca ayrıntıya girmemin nedeni, yukarıdaki alıntılardan ışığında umarım daha kolay anlaşılır. Aziz Jean kıyameti, kozmik bir kargaşa gibi değil de, daha çok büyük bir çatışma olarak ele alıyor. Ve en önemlisi, bazı simgeler kullanarak kıyamet gününün gerçekte toplumsal bir kavgaya, bir anlamda amansız bir sınıf savaşına yol açacağını belirtiyor. Hıristiyanları bu savaşta yer almaya çağırırken, içinde yaşadığı tarihî dönemi düşünüyor üstelik; uzak gelecekte kopacak bir kıyameti değil. Tanrı sözüne inananlar binlerce yıldır kopmayan kıyametin günün birinde kopmasını bekleye dursunlar, biz Aziz Jean'ın göremediği büyük kavgayı Nâzım Hikmet'in «Kıyamet Şûreleri»nde izleyebiliriz.

«Pehlivanlar cümle libastan soyunmuş, üryan idiler,

her biri aşikâr etmişti zamirin.
Gök kubbe sıcaktı ve kan kokuyordu,
encam

tavı gelmiş demirin.»

dizeleri, kıyamet üstüne yazılmış en eski metinlerden birinde anlatılan İsa/**Antekrist** (Hıristiyanlar/Neron) çatışmasını yirminci yüzyıldaki burjuvazi/proletarya çatışmasına bağlıyor.

Köleci toplumda ezilen sınıfların tek umudu, Tanrı adaletinin gerçekleşeceği kıyamet günüdür. Bu nedenle Hıristiyanlık, egemen sınıflar tarafından gerçek amacından saptırılıp afyon olarak kullanılmadan önce yoksul kitleler arasında yayılmış, ezilenlerin kurtuluş bayrağı olmuştur. Aziz Jean, İsa'nın öncülüğündeki Hıristiyanların kendilerini çarmıha gerenlerden nasıl öcalacaklarını, «dünya kıralarıya» cenk edip onları nasıl «ateş gölü»ne atacaklarını anlata anlata bitiremiyor. Ve bütün bu kargaşadan, büyük savaşlardan sonra mutlu bir hayatın başlayacağını müjdeliyor:

«Ve yeni bir gökle yeni bir yer gördüm; çünkü evvelki gök ve evvelki yer geçtiler.* (...) İşte Allah'ın cadırı insanlarla beraberdir ve kendisi onlarla beraber oturacaktır ve onlar kendi kavramları olacaklar ve Allah kendisi onlarla olacaktır; ve gözlerinden bütün gözyaşlarını silecek; ve artık ölüm olmayacak; ve artık matem ve ağlayış ve acı da olmayacak. (...)» (A.g.y. s. 273).

Bu gözyaşı ve acıdan uzak düzenin ancak öbür dünyada gerçekleşeceği inancı İslâm gele-

* Kıyametten sonra gökle yerin değiştirileceği düşüncesi **Kur'an**'da da var: «Yerin başka bir yerle, göklerin de başka bir gökle değiştirildiği zaman.» (A.g.y., s. 260 İbrahim Sûresi, 47. âyet.)

neğinde de var. Hıristiyanlık gibi İslâm dini de Tanrı adaletinin övgüsünü yapıyor. Ne var ki **Apokalips Kitabı'nın** tersine, kıyamet günü gerçek anlamda bir kavga olarak betimleniyor **Kur'an'** da. Kâfirler ordusunun başına geçecek Deccal'la büyük kurtarıcı Mehdi'nin savaşına, daha çok halk inançlarında raslıyoruz. Ama, kitlelerin içinde yaşadığı tarihî koşullara göre değişse bile, Mehdi inancı Muhammed'in bir hadisinden kaynaklanıyor yine de. Muhammed şöyle demiş: «Kıyametin kopmasına bir gün de kalacak olsa, adı benim adımı taşıyan, soyu benim soyumdan olan birinin gelip zulüm ve baskıdan ibaret dünyayı adaletle doldurmasına dek, Tanrı o günü uzatacaktır.» (**Histoire de La Philosophie Islamique**, Henri Corbin, s. 105, Gallimard, idées).

Şiirler, XI. İmam Hasan Askeri'nin ölümünden hemen sonra ortadan yiten beş yaşındaki oğlunun kıyametten önce görüneceğine inanırlar. Mehdi, kötülükleri ve zorbalığı yeryüzünden kaldıracak bu XI. imamdır onlar için. Muhammed'den sonra başka bir peygamber gelmeyeceğini **Kur'an'dan** örnekler vererek belirten Gölpınarlı da, Mehdi'nin İslâm'da belli bir yeri olduğuna dikkati çekiyor:

«Hz. Muhammed, kendi soyundan gelecek bir Mehdi'yi, zulümle dolmuş olan âlemin, bunun tarafından adâletle doldurulacağını müjdelemiştir. Ancak bu Mehdi, peygamber değildir, Hz. Muhammed'in şeriatini diriltecek bir zâttir. Bu hususta birçok hadisler vardır.» (**100 Soruda Tasavvuf**, Gerçek yay. s. 81).

«İbnî Arabî, Mehdi'ye Rükün'le Makaan arasında bey'ât edileceğine, Mehdi'nin malı, müsavat üzere halka dağıtacağına dair bir hadis zikreder.» (**Simavna Kadisoğlu Şeyh Bedreddin**, Eti yay. s. 9).

Burada bizi asıl ilgilendiren, Mehdi inancının İslâm tarihi boyunca yoksul kitlelerin adalet özlemlerini dile getirmesidir. Bu açıdan Aziz Jean'ın kıyamet anlayışıyla İslâm tarihindeki Mehdi sorunu arasında önemli benzerlikler olduğunu öne sürebiliriz. Nasıl İsa'yla **Antekrist** çatışması gerçekte ezilen Hıristiyanların Roma Devletiyle çatışmasını simgeliyorsa, Mehdi'nin yerleşik düzeni kaldırıp yerine adâletli bir toplum kuracağı inancı da, köylü ayaklanmalarının ideolojik maskesi olan batınlıkla, egemen güç sünülük arasındaki çelişkiyi simgeler. Anadolu tarihindeki iki büyük köylü ayaklanmasının temelinde —Babalılar ve Şeyh Bedreddin— batınlığın bulunması bu görüşümü doğrular sanırım. Zorba Selçuklu Devletine başkaldıran göçebe Türkmenlerin Baba İshak'ın düşüncelerinden etkilendiklerini biliyoruz. Müridlerinin «Baba Resul» adıyla andıkları Baba İshak, Mehdi olarak kabul edilmişti. (Bkz. «Babalılar Ayaklanmasının Dinî ve Kültürel Temelleri», A. Özkırımlı, **Birikim**, Sayı 14, s. 50) Şeyh Bedreddin ayaklanması da, dinî sloganlarla yürütülen bir sınıf savaşı olduğundan, yoksul kitlelerin toplumsal eşitlik özlemini Mehdi inancıyla birleştiri-

yordu. Ne var ki, Şeyh Bedreddin'in durumu Baba İshak'ınki kadar açık değil. Bedreddin **Vâridat'**ta kıyametle birlikte Mehdi'yi de «avamın hayalleri» olarak niteliyor:

«Peygamber aleyhisselâm çağında Deccal'ı, Dabbetülârz'ı*, aslı olmayan kıyameti ve benzerlerini, daha o günlerde, bekleyenler vardı. Bu bekleyişleri herkes bilir ve kitaplara yazılmıştır. Onlardan sonra gelenler de kendi çağlarında beklediler ve bu konuda kitaplar yazdılar. Bunlardan bazıları, zamanını, sekiz yüz yılı (1397) gösterdiler. Peygamber aleyhisselâmın zamanı üzerinden sekiz yüz yıl geçti, söylediklerinin hiç biri görünmedi. Bunlar, avamın hayalleriydi. **Bundan sonra da binlerce yıl geçecek ve onların düşündüklerinden hiç biri olmayacak.** (Altını ben çizdim, N.G.). Çesetler de onların sandığı gibi, tekrar dirilmeyecektir.» (**A.g.y.**, s. 105).

Nâzım Hikmet'in **Şeyh Bedreddin Destanı'nı** inceleyen yazımda bu konuya yeniden döneceğim için yukarıdaki alıntıyla yetiniyorum şimdilik. Yoksa Baba İshak gibi Bedreddin de, zorba Devlete başkaldırarak Mehdi'lik görevini yerine getirdiğine inanmıştı. Ya da halkta bu kanıyı uyandırmak istiyordu. **Vâridat'**ın başka bölümlerinde bu inancı doğrulayan bir çok işaret var.

«Tebahhur Süresi'nin başlangıç bölümünü Hıristiyan ve İslâm geleneklerindeki çatışma kavramıyla (İsa/**Antekrist**-Mehdi/Deccal) özdeşleştirmem bazılarına yakıştırma gibi görünebilir. Ne var ki, sınıf savaşını kıyamet imgesi içine yerleştiren bir metnin, yukarıda ayrıntılarıyla saptamaya çalıştığım kültür bağlamı dışında ele alınabileceğini pek sanmıyorum. Nâzım elbette mutlak ya da vazgeçilmez bir kaynak olarak görmüyor bu gelenekleri; ama onlardan yararlanmasını da çok iyi biliyor. Rubailer'in İslâm mistisizmiyle ilişkisini inceleyen yazımda, şairin bu yararlanmayı Marksist bir yöntemle gerçekleştirdiğini somut örnekler vererek ortaya koymuştum. (Bkz. «Nâzım Hikmet'in Rubaileri», **Birikim** sayı: 15). Aynı durum «Kıyamet Süreleri»nde de sözkonusu. Nâzım Hikmet dinî-ideolojik bir inancı (kıyameti) geleneksel boyutlarıyla ele alıp, çağımızın koşullarına, yani görece değişik bir toplumsal yapıya yerleştiriyor. Ben, belki kimi zaman metinle doğrudan ilişkisi yokmuş gibi görünen ayrıntılara da girerek, bu dinî-ideolojik inancın gerçekte benzer bir toplumsal yapı tarafından belirlendiğini göstermeye çalıştım. Başka bir deyişle, Nâzım'ın şiirlerindeki dinî konuların da, belli bir sınıf savaşı bağlamında ortaya çıktığını, bu nedenle çağımıza uygulanırken gerçek anlamlarından pek fazla bir şey yitirmediklerini vurgulamak istedim.

* Dabbetülârz: Kıyamet yaklaşıncaya ortaya çıkacak bir yaratık. Boyu yüz metreyi geçer ve her organı başka bir hayvanın organına benzer. Elinde Musa'nın asası vardır. Tanrıya inananların yüzlerini ak, inananmayanların yüzlerini de kara boya ile boyayacak. (Çevirmenin notu.)

Apokalips Kitabı, Mehdi'lik ve kan kokan gök kubbe altında «cümle libastan soyunmuş pehlivanlar» arasında organik bir bağ kurulmuş oldu böylece. Öte yandan, doğa diyalektiğini alegori yöntemiyle sınıf savaşına bağlayan, kaynayan su, haram/sevap karşıtlığı, civciv gibi öğelerin, şair tarafından burjuvaziyle proletarya arasındaki antagonist çelişkiyi belirtmek amacıyla kullanıldığı ortaya çıktı. Özetle, «Kıyamet Süreleri»nin diyalektik maddecilik ve tarihî maddecilik gibi Marksizm'in özünü oluşturan iki büyük temele dayandığını kesinlikle öne sürebiliriz sanıyorum.

Nâzım Hikmet gençliğinden bu yana dinî metinlerle ilgilenmiş, bilinçlendikten sonra **Kutsal Kitap** ve **Kur'an'**ı şiir yoluyla eleştirmiştir. 1921 yılında Bakû'dayken yazdığı «Meşin Kaplı Kitap» şiiri ilginç bir örnektir bu eleştiriye. Şair «yaldızlı meşin kabı parçalanmış» **Kitabı** kör bir kuyuya attığını övünçle söyledikten sonra, şiirini şu dizelerle bitirir:

«Artık temiz ruhların aydınlık yollarında
Sade bir din, bir kanun, bir hak:

işleyen-dişler...»

(**Bütün Eserleri**, II. Cilt s. 134, Cem yay.)

Yıllar sonra, Sultanahmet Cezaevinde yeniden dönecektir meşin kaplı **Kitab**'ın «küf kokan sarı sayfalarına.» Artık geleneği toptan yadsıyan 1921 yıllarının radikal şairi değil, geçmişin kültür mirasını diyalektik maddeci bir yaklaşımla özümlemeye çalışan gerçek bir Marksisttir. **Kutsal Kitap** ve **Kur'an'**ı devrimci bir gözle yeniden okuyup, eserinin en ilginç şiirlerinden olan «Kıyamet Süreleri»yle **Yusuf ile Züheyla** oyununu yazar. Ama kıyamet yalnızca bir altüst oluş, bir yıkım değil, proletaryanın kuracağı yeni düzeni bağrında taşıyan bir umuttur aynı zamanda. Bu umut, gücünü şairin iyimserliğinden değil, toplumun nesnel gelişme yasalarından alır. Örneğin «Kıyamet Süreleri»yle aynı yıllarda yazılmış «Onun Doğuşu Ve Demirhane Bacası»nda, İsa'yı çağrıştıran bir «kurtarıcı»nın doğumu anlatılır. Sözkonusu «kurtarıcı»nın dünyaya gelişini bir peygamberin dünyaya gelişi ve yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumlar şair. Ama «âletsizlerin», yani proletaryanın oğlu, onlara âlet vererek, bir başka deyişle üretim araçlarının özel mülkiyetini ortadan kaldırarak kurtaracaktır insanlığı. Böylece Marx'ın «Proletarya kendini kurtarmakla bütün insanlığı da kurtaracaktır» sözü doğrulanmış olur. Çağımızın **Kutsal Kitabı**, sömürüden kurtulup âlete kavuşan emeğin bilerek, isteyerek yazacağı «insanoğlunun öz kitabı» olacaktır. Bu kurtuluşu gerçekleştirecek gücün doğuşunaysa, yalnızca demirhane bacası tanıklık eder. Nâzım'ın geleceğe bakışında kehanet değil bilim egemendir çünkü. «Kıyamet Süreleri»nde ustaca yararlandığı **Kur'an** dilini bu kez yine bilimsel bir gerçeği, toplumsal değişimin üretici güçlerin gelişmesine bağlı olduğunu vurgulamak

amacıyla kullanır. Ve Tanrı sözü kadar kesin bir ifadeyle şunları söyletir demirhane bacasına:

«— Zemin katında doğan bil ki o dur.
Rehber ve deil ki o dur.
Fikri derin, şefkati gani, gazabı
yamandır,

âletsizlerin oğlu,
âletsizlere âlet verecek olandır.
O, onların içinde, onların önünde o,
matem gecesinde, kavga yerinde,
bayram gününde o.
Ve o her yanından ana kucağı gibi
saracaktır onları.

Ona ram olacak dört kadim unsur:
âteş ve toprak, rüzgâr ve yağmur.
Ve körler hikâyesinin son babını
o, teknil ettirecektir.
Yazacaktır insanoğlu öz kitabını
bilerek
isteyerek.»

Sustu demirhane bacası.
Söküyor şafak.» (**A.g.y.**, s. 24).

Şiirin son dizesinde söken şafak, yeni doğanın gazabından, yani kıyametten sonra kurulacak düzenin habercisidir. Proletarya devrimi, bir kez daha kıyamet imgesiyle birleşmiş olur böylece. Nâzım için gerçek kıyametse, yaşadığı dönemin bilimsel verilerinden yola çıkan Engels'in **Doğanın Diyalektiği**'nde öne sürdüğü şu düşüncede gizlidir:

«Ama 'Doğan her şey yok olmaya hak kazanır' (Mefisto'nun sözleri, **Faust**: Birinci bölüm, üçüncü sahne). Milyonlarca yıl sonra da olsa aradan binlerce, yüzbinlerce insan kuşağı da gelip geçse, güneşin azalan ısısının kutuplardan inen buzları eritemeyeceği acımasız bir gün mutlaka gelecektir. İşte o gün, ekvatorun çevresinde toplanan insanlar yaşamak için gereken ısıyı bulamayıp yavaş yavaş yok olacaklardır. Yeryüzünde tek canlı organizma kalmayacak, ay gibi soğumuş olan dünyamızda ölü güneşin çevresinde dönerken, çapı gittikçe daralan ekseninden ayrılarak karanlık boşluğa doğru yuvarlanıp gidecektir. (**A.g.y.**, s. 169).

Nâzım Hikmet şimdiden duyar bu gerçek kıyametin acısını. Yaşadığımız dünyayı daha özgür, daha güzel kılacak olan toplumsal kıyamete elinde körüklerle giderken, günün birinde dünyamızın soğuyup uzayda yok olacağını bilir. Ve bunun için dört elle sarılır yaşamaya. Dünyayı değiştirmekten yana, kıyamete karşıdır:

«Bu dünya soğuyacak,
yıldızların arasında bir yıldız
hem de en ufaklarından,
mavi kadifede bir yıldız zerresi yani
yani bu koskoca dünyamız.
Bu dünya soğuyacak günün birinde,
hattâ bir buz yığını,
yahut ölü bir bulut gibi de değil,

boş bir ceviz gibi yuvarlanacak
zifiri karanlıkta uçsuz bucaksız...

Şimdiden çekilecek acısı bunun
duyulacak mahzunluğu şimdiden,

böylesine sevilecek bu dünya
YAŞADIM diyebilmek için...»
(«Yaşamaya Dair», Yeni Şiirler Dost yay. s. 61).

YARARLANILAN KAYNAKLAR

BEDREDDİN Şeyh: *Vâridât*, çev. Cemil Yener, Elif yay. 1970 İstanbul.

BORATAV Pertev Naili: *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek yay. 1973 İstanbul.

ENGELS:

● *Dialectique de La Nature*, éd. Sociales, Paris 1971.

● *Sur La Religion*, éd. Sociales 1972.

EYUBOĞLU Sabahattin: *Yunus Emre*, Cem yay. 1972 İstanbul.

GÖLPINARLI Abdülbaki:

● *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek yay. 1969 İstanbul.

● *Sumavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti yay. 1966.

HİKMET Nâzım:

● *Bütün Eserleri*, Ekber Babaef, Sofya. (I. ve II. Ciltler).

● *Tüm Eserleri*, Asım Bezirci, Cem yay. İstanbul (I, II, IV).

● *Saat 21-22 Şiirleri*, de yay. 1965 İstanbul.

● *Memleketimden İnsan Manzaraları*, Ararat yay. 1971 İstanbul.

● *Yeni Şiirler*, Dost yay. 1970 Ankara.

● *Kemal Tahire Mektuplar*, Bilgi yay. 1968 Ankara.

LENİN: *Cahiers Sur La Dialectique de Hegel*, Gal. idées, Paris 1967.

MARX:

● *Etudes Philosophiques*, éd. Sociales, Paris 1974.

● *Felsefe İncelemeleri*, çev: Cem Eroğlu, Sol yay. 1968 Ankara.

● *Manifeste du Parti Communiste*, 10-18, Paris 1962.

MAO: *Ecrits Choisis En Trois Volumes*, éd. Maspero, Paris 1969.

MALRAUX: *L'Espoir*, Folio, Paris 1973.

KUR'AN, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1973.

KUTSAL KİTAP (TEVRAT-ZEBUR-İNCİL) Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1974.

BİRİKİM (10, 14, 15. Sayılar).